

prof. dr hab. Małgorzata Dajnowicz

Białystok, 20 sierpień 2023 r.

Kierownik

Katedry Historii Kultury i Pracowni Historii Kobiet

Uniwersytet w Białymstoku

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Joanny Katarzyny Morawskiej-Tołek pt. *Wzorce matki i macierzyństwa w świetle poznańskich czasopism dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku*, Szczecin 2023, s. 262

napisanej pod kierunkiem dr hab. Agnieszki Szudarek, prof. US

1. Podstawa formalno-prawna sporządzenia recenzji

Recenzja została sporządzona w związku z powołaniem przez Radę Naukową Instytutu Historycznego Uniwersytetu Szczecińskiego na posiedzeniu w dniu 06 lipca 2023 r. do pełnienia funkcji recenzentki rozprawy doktorskiej w postępowaniu o nadanie stopnia doktora nauk humanistycznych p. Joanny Katarzyny Morawskiej-Tołek.

2. Wybór tematu, założenia pracy, konstrukcja pracy

Rozprawy naukowe na temat znaczenia przestrzeni domowej w życiu kobiet, w tym rodziny, dziecka, także macierzyństwa są opracowywane od wielu lat, zappełniając lukę badawczą w dyscyplinie naukowej historia i subdyscyplinie historia kobiet. Zwłaszcza dość bogaty dorobek naukowy dostępny w postaci opublikowanych monografii i artykułów naukowych, także przywoływanych w niniejszej pracy dotyczy drugiej połowy XIX w. i pierwszej połowy wieku XX. W najmniejszej jednak mierze zainteresowania naukowe badaczy polskich oscylowały wokół tematyki kobiet z zaboru pruskiego w odniesieniu do XIX w., pocz. w. XX i ziem zachodnich i północnych po 1918 r. Do czołowych badaczek tematyki kobiecej i/z ziem pruskich należy prof. Agnieszka Szudarek. Nie dziwi więc, że przedłożona do recenzji praca doktorska powstała pod kierunkiem Pani Profesor na

seminarium przez nią prowadzonym. Rozprawa ta doskonale wpisuje się bowiem w potrzebę wypełnienia luki badawczej w zakresie przede wszystkim rozpoznania i zastosowania prasy przeznaczonej dla kobiet wydawanej w Poznaniu, dynamicznie rozwijającym się w XIX w. mieście należącym do Prus. W mieście tym dość intensywnie rozwijało się wówczas życie kulturalne, powstawały teatry, biblioteki, muzea i stowarzyszenia oświatowo-kulturalne, powoływano gazety codzienne i tygodniki, których odbiorczyniami były również kobiety. W prasie kierowanej do kobiet publikowano liczne instrukcje, wskazówki i wzory w zakresie zachowań kobiet w domu, rodzinie, poza domem i w pracy, dopuszczalnych społecznie i środowiskowo rozrywek, form spędzania czasu wolnego jak i możliwości uczestniczenia kobiet w przestrzeni publicznej. Mgr Joanna Katarzyna Morwaska-Tołek zasadnicze ustalenia badawcze oparała właśnie o prasę kierowaną do kobiet, materiał źródłowy obrazujący zagadnienie określone w tytule. Ponadto uzasadnieniem do opracowania tej rozprawy jest nieznaną naukowo problematyka wzorców matki i macierzyństwa upowszechnianych w Wielkopolsce, w pismach tam wydawanych i kierowanych do czytelniczek. Skonfrontowanie doniesień prasowych z innymi wykorzystanymi źródłami dało bardzo pozytywny wynik badawczy w postaci obrazu pożądanego i promowanego wzorców tzw. tradycyjnych powinności kobiet, ograniczonych w zasadzie do bycia żoną i dalej matką, żyjących na przełomie XIX i XX w. w Poznaniu, szerzej na terenie Wielkopolski. W związku z powyższym wybór tematu dysertacji jest w pełni uzasadniony, jak dotąd bowiem nie powstały żadne zwarte studia obejmujące omówienie zagadnienia określonego w tytule rozprawy.

Cezury przyjęte przez Autorkę są logiczne, wręcz oczywiste oraz nie wymagają szczególnego uzasadnienia. Przyjęto za początkowy rok rozważań – 1880, jako ten w którym rozpoczęto wydawanie jednego z głównych pism dla kobiet z Wielkopolski, cezurą końcową jest wybuch I wojny światowej. We fragmentach Autorka dysertacji przywołuje niekiedy szerszy kontekst, omawia wydarzenia wcześniejsze i późniejsze, odnoszące się zwłaszcza do prasy i tła ukazującego specyfikę społeczno-gospodarczo-polityczną omawianych ziem poznańskich.

We wstępie wyjaśniono podstawową terminologię, uzasadniając sformułowania „prasa kobieca” i „prasa dla kobiet”. W tym miejscu wskazać należy, z tytułu obowiązku recenzenckiego, że debata nad zasadnością funkcjonowania w obiegu naukowym, najczęściej naprzemiennie, tych dwóch formuł, była podejmowana wśród historyków i prasoznawców, co zostało dość szczegółowo uzasadnione w najnowszej literaturze przedmiotu. Ustalenia Zofii Sokół, choć wartościowe, wymagały dalszych pogłębionych badań i co za tym idzie uszczegółowień. Rozstrzygnięcia merytorycznego w tym zakresie dokonała m.in. Ewa Maj w

pracy o dziennikarkach prasy dla kobiet. Prasa kobieca była identyfikowana najczęściej z działalnością poradniczą i treścią plotkarską. Kwestia pobłażliwości występująca w definicyjnych ujęciach „prasa kobieca” kojarzona jest jednoznacznie ze zdrobnieniem słów, naiwnością, wręcz infantylnością przy kreowaniu obrazu rzeczywistości społecznej, z ograniczeniem domeny kobiecej do kwestii rodziny, gospodarstwa domowego, urody, z uproszczoną duchowością i ograniczeniem w kwestii zainteresowań czytelniczych. „Prasa dla kobiet” jest natomiast pojęciem szerszym, definiowana jest jako wydawnictwa periodyczne adresowane do kobiet pod względem prezentowanej na jej łamach tematyki, publikowania wytycznych modelowania adresatki (upowszechniania wzorców zachowań), uczestnictwa w dyskursie kobiecym, w którym odzwierciedlać się miały tzw. wartości kobiece¹. Wydaje się, że taką kategoryzację powinna przyjąć Autorka dysertacji. Zdecydowanie sugerowałabym konsekwentne przyjęcie formuły „prasa dla kobiet”, w odniesieniu do wszystkich analizowanych periodyków będących podstawą źródłową, co zresztą sugeruje i sam tytuł dysertacji.

Celem zasadniczym postawionym w pracy jest ukazanie tematyki matki i macierzyństwa upowszechnianej na łamach periodyków kierowanych do kobiet, wydawanych w Wielkopolsce (Poznaniu). Autorka dysertacji jako cel przyjęła tezę, próbując dowieść, wykazać o niejednoznacznym obrazie matki, macierzyństwa, dominującym bądź co bądź wzorcu Matki-Polki, prezentowanym w dyskursie także prasowym w tamtym okresie. Postawiono również bardzo ambitny cel ukazania możliwych wpływów w poznańskiej prasie kierowanej do czytelniczek wzorców i wartości postulowanych wówczas w europejskich dyskursach. Ważne było też postawienie pytania, czy te wpływy europejskie ujawniły się w prasie kierowanej do kobiet z Wielkopolski, zostawiając ślad w postulowanym, nowoczesnym wzorcu macierzyństwa, przyjmowanym przez kobiety w Wielkopolsce.

Materiał prasowy został wyekscerpowany, przelizowany i poddany krytyce autorskiej, następnie uzupełniony innymi źródłami, pozyskanymi w wyniku szeroko zakrojonej kwerendy w bibliotekach i archiwach, wzbogacony stosowną literaturą przedmiotu. We wstępie przedstawiono metodologię, którą należałoby uzupełnić o omówienie szczegółowych metod historycznych (m.in. retrogresywna, porównawcza), jak również stosowanych w prasoznawstwie – jakościowej i ilościowej oraz wykorzystanych technik/narzędzi badawczych, którymi z powodzeniem posługuje się Autorka pracy ustalając i interpretując poszczególne fakty oraz wydarzenia. Również postawione cele oraz pytania

---

¹ E. Maj, *Dziennikarki prasy dla kobiet w Polsce 1918-1939. Portret zbiorowy na podstawie publicystycznego samoopisu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2020, 19-20.

badawcze powinny być uzupełnione, na które uzyskuje się z powodzeniem odpowiedzi w niniejszej pracy. Szerzej należałoby omówić we wstępie dość szeroką literaturę przedmiotu, odnoszącą się do historii Polek XIX i pierwszej połowy XX w., w tym opartą zwłaszcza na źródle, jakim jest prasa przeznaczana/adresowana dla/do kobiet. Wstęp powinien zawierać także głębsze omówienie/zwartościowanie źródeł. Należałoby wyszczególnić w bibliografii najważniejsze tytuły (także autorów) wykorzystanych tekstów prasowych.

Recenzowana rozprawa składa się ze wstępu, czterech rozdziałów zasadniczych, zakończenia, bibliografii. Zastosowany przez Autorkę układ treści – problemowy uważam za przejrzysty i logiczny. Konstrukcja pracy jest przemyślana i nie budzi zastrzeżeń.

3. Wybór oraz wykorzystanie źródeł i literatury przedmiotu

Rozprawa oparta została o dostępną i właściwie dobraną podstawę źródłową. Autorka przeprowadziła staranną kwerendę w licznych archiwach i bibliotekach. Na uznanie zasługuje w tym miejscu wnikliwa i mozolna praca ze źródłem prasowym. Autorka wykorzystwała ponad 450 zróżnicowanych artykułów prasowych, w których znalazły się treści dotyczące nie tylko matki i macierzyństwa, ale i zagadnień szerszych, m.in. pracy zawodowej czy zaangażowania społecznego kobiet. Tak szeroka kwerenda prasowa pozwoliła na zaprezentowanie zagadnienia określonego w tytule dysertacji w szerszym kontekście, w odniesieniach do życia kobiet z różnych klas społecznych, mieszkanek Wielkopolski na przełomie XIX i XX w. Jak podaje Autorka pracy – do korpusu badawczego włączono siedem tytułów prasowych z lat 1880-1914, ukazujących się w sposób ciągły przynajmniej rok („Dwutygodnik dla Kobiet”, „Tygodnik Beletrystyczny i Naukowy”, „Dom Polski. Pismo Beletrystyczne i Naukowe”, „Głos Wielkopolanek”, „Pracownica”, „Gazeta dla Kobiet”, „Zjednoczenie”). Uzupełniająco wykorzystano teksty z prasy codziennej i społeczno-literackiej. Pisma przeznaczone dla czytelniczek wykazywały zróżnicowaną specyfikę, kierowane były bowiem do kobiet z różnych środowisk społecznych, w tym ziemiańskich, mieszczańskich, inteligenckich, robotniczych. Istotnym elementem doboru periodyków – jak pisze Doktorantka – było również zróżnicowanie czasu wydawania pism. Przyniosło to rezultat w postaci ukazania dynamiki zmian w postrzeganiu kwestii kobiecej, występującej w przekazie prasowym od lat 80. XIX w. do wybuchu Wielkiej Wojny.

Ważnym materiałem poznawczym, choć uzupełniającym podstawowe źródło, jakim stała się prasa, były źródła archiwalne pozyskane w wyniku kwerend w Archiwum Państwowym w Poznaniu, Bibliotece Kórnickiej PAN, rękopisy, w tym wspomnienia

przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu. Ponadto korzystano z źródeł publikowanych, którymi były akty normatywne, pamiętniki, poradniki. Wykorzystano także zasoby materiałowe inne, zamieszczone i dostępne w tzw. otwartym dostępie.

Sposób wykorzystania źródeł w dużej mierze odzwierciedlają przypisy. Należy podkreślić, że znacząca liczba przypisów odnosi się właśnie do źródeł, co wskazuje na dużą wartość poznawczą recenzowanej pracy. Dobór literatury do opracowania nie budzi większych zastrzeżeń. Na korzyść pracy przemawia wykorzystanie również publikacji obcojęzycznych.

4. Ocena merytoryczna pracy, wyniki badań

Wstęp skonstruowany został, poza wspomnianymi uwagami poprawnie. Przedstawiono wyjaśnienie stanu badań, odniesienia do zasobów źródłowych, przedstawiono cele i postulaty badawcze, omówiono treść poszczególnych części pracy, wyjaśniono terminologię i metodologię.

W rozdziale wprowadzającym (I) zarysowany został obraz tzw. potencjału gospodarczego Wielkopolski, przedstawiono zarys polityki rządu pruskiego wobec Polaków, położenie prawne kobiet poznańskich, przyjmowane i pielęgnowane wzory osobowe kobiet mieszkających w Poznańskim. Intersujące kwestie podjęte w tym rozdziale dotyczą zwłaszcza przedstawienia uwarunkowań obecności kobiet w rodzinie jak i przestrzeni publicznej, formalno-prawnej specyfiki funkcjonowania rodziny, kwestii regulacji urodzin, czynników demograficznych. W rozdziale II, niezwykle istotnym z punktu widzenia prezentowanej problematyki, przedstawiono kierunki rozwoju prasy polskiej w Poznaniu, uwarunkowania prawno-wydawnicze, typologię i nakłady, składy redakcyjne, specyfikę rozwoju prasy kobiecej w odniesieniu także do innych ziem polskich. Ważne informacje pozyskujemy we fragmentach rozprawy omawiających profil poszczególnych ośmiu tytułów analizowanych szczegółowo na potrzeby niniejszego opracowania.

Do najwartościowszych i zasadniczych części rozprawy doktorskiej należą treści rozdziałów III i IV. Omówiono w nich ewolucję obrazu matki i macierzyństwa z uwzględnieniem zasad wychowania dziewcząt do powinności żony i matki, edukacji domowej, szkolnej i obywatelskiej w zakresie kształcenia modelu matki nie tylko Polki, zasad społecznych i środowiskowych określających normy obowiązujące w macierzyństwie. Z kolei w następnym rozdziale przedstawiono macierzyństwo jako strategię obecności kobiet w

sferze pozadomowej: w macierzyńskiej aktywności dobroczynnej, działalności patriotyczno-oświatowej, matki-Polki i katoliczki. Dobrym uzupełnieniem treści ostatniego rozdziału jest omówienie zagadnienia aktywności zawodowej, w tym zarobkowej matek praz narodowego modelu kobiecego aktywizmu. Są to tzw. źródłowe części pracy, wnoszące nowe ustalenia badawcze do dotychczasowego stanu wiedzy na temat historii kobiet XIX i pocz. XX w.

Zakończenie zbudowane jest poprawnie, odnajdujemy w nim podsumowujące odpowiedzi na postawione (i ukryte) cele określone we wstępie oraz wnioski wynikające z analizy treści poszczególnych rozdziałów. Ta część jest bardzo głęboka i przemyślana, w tym co oczywiste bardzo wartościowa, świadczy bowiem o dobrym rozpoznaniu analizowanego tematu, o dojrzałym spojrzeniu naukowym na problematykę związaną z określeniem wzorców matki i macierzyństwa występujących w prasie dla kobiet na przełomie XIX i XX w., przedstawioną w dysertacji. Na uznanie zasługują także autorskie wnioski, formułowane niejako kłamra podsumowująca poszczególne części, wątki, zagadnienia poruszane w treści dysertacji.

5. Język i niedoskonałości pracy

Rozprawa napisana jest językiem komunikatywnym, poprawnie pod względem językowym, stylistycznym oraz warsztatowym. Uzupełnienia wymaga wstęp, gdzie należałoby więcej miejsca poświęcić na omówienie i wartościowanie podstawy materiałowej oraz kwestiom metodologicznym. Niekiedy tekst wymaga uzupełnienia o przypisy (np. s. 89). Na s. 105 podrozdział o redaktorkach i dziennikarkach wymaga doprecyzowania (informacje wydają się nazbyt chaotyczne i rozporoszone).

6. Podsumowanie, konkluzja

Mgr Joanna Katarzyna Morawska-Tołek w przedstawionej do recenzji pracy pt. *Wzorce matki i macierzyństwa w świetle poznańskich czasopism dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku* zaprezentowała posiadaną wiedzę w kwestii przyjętych metod i pojęć badawczych w zakresie historii. Ponadto dowiodła, że posiada wiedzę szczegółową, uwzględniającą publikowane i niepublikowane osiągnięcia naukowe w zakresie prezentowanej w dysertacji problematyki. W mojej ocenie posiada także umiejętności wskazujące na możliwości wprowadzenia do obiegu naukowego wyników własnych badań. Posiada także podstawowe

umiejętności krytycznej analizy i syntezy a także zdolności formułowania sądów na temat problematyki pracy oraz kompetencje do prowadzenia samodzielnej pracy naukowej oraz doskonalenia etosu tej pracy.

Mgr Joanna Katarzyna Morawska-Tołek wykazała się umiejętnością kompletowania i analizy materiałów źródłowych, formułowania pytań badawczych oraz udzielania na nie odpowiedzi. Praca wprowadza do obiegu naukowego nowe ustalenia badawcze na temat życia kobiet z Wielkopolski na przełomie XIX i XX w., a zwłaszcza postrzegania zagadnień matek i macierzyństwa upowszechnianych na łamach prasy przeznaczonej dla kobiet. Ujęcie problematyki matki i macierzyństwa, omówionej w rozprawie, stanowi oryginalne opracowanie tematu określonego w tytule, przy wykorzystaniu dostępnych źródeł i podstawowej literatury przedmiotu. Opracowanie to należy ocenić bardzo pozytywnie. Rozprawa doktorska pt. *Wzorce matki i macierzyństwa w świetle poznańskich czasopism dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku* stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje poprawną wiedzę teoretyczną mgr Joanny Katarzyny Morawskiej-Tołek w dyscyplinie HISTORIA. W związku z tym przedkładam wniosek Radzie Naukowej Instytutu Historycznego Uniwersytetu Szczecińskiego rekomendujący udział mgr Joanny Katarzyny Morawskiej-Tołek w dalszych etapach postępowania w przewodzie doktorskim. Uznaję z pełnym przekonaniem, że rozprawa doktorska pt. *Wzorce matki i macierzyństwa w świetle poznańskich czasopism dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku* opracowana przez p. Joannę Katarzynę Morawską-Tołek spełnia wymagania określone w art. 187 ust. 1-2 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

KIEROWNIK
Katedry Historii Kultury

prof. dr hab. Małgorzata Dajnowicz